

KİTAPİYAT

Yahudi Kültürüne Katkı

İLBER ORTAYLI

Yazar nekroloji veya son deyimle "mezaroloji" dediğimiz tetkiklerin öncülerindedir. Müslüman mezarlıklar üzerinde yapılan tetkikler yanında; M. Rozen İstanbul'da ve Anadolu'da Yahudi mezarlıklarını da yaptığı geniş kayıt ve sınıflamalarla bu kitabın dışında bazı tarihi demografi ve kültür tetkiklerini de "A Survey of Jewish Cemeteries in Western Turkey" *The Jewish Quarterly Review* vol. 83, July 1992/1-2 de yayınlamıştır. Ayrıca henüz basılmayan son CIEPO kongresinde "How Old was the 'Old' in Ottoman Centuries" adlı tebliğle Musevi toplumunun tarihi demografisi için önemli bir katkıda bulunmuştu. Osmanlı Musevi mezarlıkları Osmanlı kültürü açısından önemli bir fiziki kalıntıdır. Bu eserde mezartaşları bu açıdan aydınlatıcı bir tasnife tabi tutuluyor.

İstanbul'da İtalyan-Musevi mezarlığı var. Ama bu eserde 16. asırdan kalma Hasköy mezarlığı, Karai mezarlığı ve Kuzguncuk mezarlığı taramaları içinde Hasköy bu ciltte yayınlanıyor. Annenberg Enstitüsü'nün malî desteğiyle haritaları çıkarılan, fotoğrafları çekilen ve kaydedilen bu mezarlarla, kaybolmakta olan bir tarihi arşiv kurtarılmış sayılabilir. Aşağı yukarı 50.000 (ellibin)'e yakın İstanbul'daki mezar; sanat tarihi, jeneoloji, tarihî demografi, sosyal tabakalaşma açısından fişlenmiştir. Anadolu kentlerindeki binlerce mezar da bu sayıya ilave edilmelidir.

Hasköy alanı, Yahudi cemaatine 1582'de verilmiş. 1658 veba salgını yılı. Bu dönemin verileri kalabalık. Eski mezartaşlarının silinip kullanılması gibi adetler de çıkmış. Bu İstanbul'a özgü bir uygulama gibi görünüyor. Dikine taşlar, yataş taşlar, tabut şeklinde Anadolu Selçuk kültürüne uygun taşlar ve tabut şeklinde müstakil taşlar bu ülkeye özgüdür.

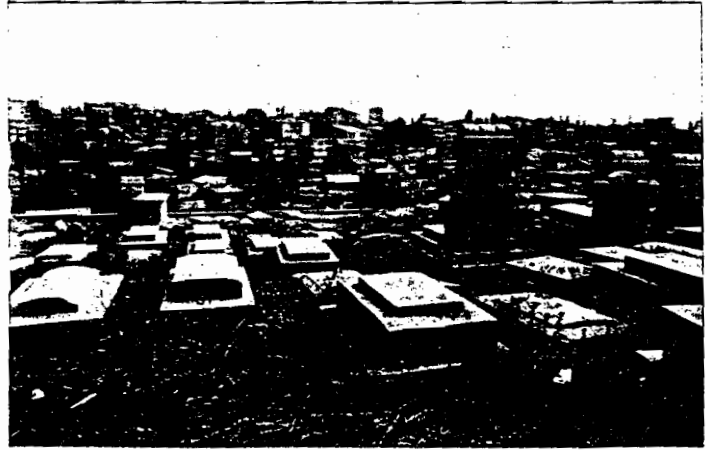
Minna Rozen

Hasköy Cemetery- Typology of Stones

Center for Judaic Studies
University of Pennsylvania
Tel-Aviv-1994

Bu stil özellikleri, taşta belirtilmediği takdirde, tarih tesbitine de yardımcı oluyor. 18. yüzyıl mimarisi ve mezartaşlarındaki incelik, pahalılık ve gösteriş Musevi mezarlarına da yansımıştır. Burada mezartaşlarında mihrab motifi yer alıyor ki Müslüman etkisidir.

Mezartaşlarında jeneolojik veriler, meslekler ve yaşlar tesbit ediliyor. Hasköy mezarlığı aşağı yukarı 22.000 mezar taşı içeriyor ve her açıdan verimli bir araştırma sahasıdır. Mezartaşlarında servi, izah edilemeyen bir nedenle lotus gibi motiflere rastlanır. Meslekle ilgili (mesela kasabın mezarında satır, bıçak) veya bazı hayatla ilgili semboller yer alır. S. 75'te Eliyahu Carmona'nın, s. 103'te Baruk Zion'un kayık amblemlerli mezartaşları; Yosef Shimon Askhenazin'in makaslı (muhtemelen terzi) mezartaşları ne kadar ilginç. Veya s. 105'te Hayim Ben Shem-Tov Padro'nun divitli sanduka biçimindeki mezar taşı. 20. sayfede Yishan Bassan'ın bir platform üzerindeki sanduka tipli mezar taşı; Musevi mezarlıklar Osmanlı kültürünün ayrılmaz bir parçası; ihmal ettiğimiz Müslüman mezarlıklar ve

İstanbul'da Hasköy Karai mezarlığı.

תרומה לתרבות היהודית

המחברת היא חלוצת המדע שזכה בעת האחרונה לשם "מדע בתי הקברות". לצד המחקרים שנערכו על בתי הקברות המוסלמים, ערכה מינה רוזן עבודת מחקר וסיווג רחבה בבתי הקברות היהודיים של איסטנבול ואנטוליה. מלבד סיפרה בנושא, התפרסמו תוצאות מחקרה ומסקנותיו התרבותיות, הדמוגרפיות והחסטוריות ב-"A Survey of Jewish Cemeteries in Western Turkey" *The Jewish Quarterly Review* Vol. 83, July 1992/1-2. מאמרה "How Old Was The "Old" in The Ottoman Empire" בדברי הקונגרס האחרון של CIEPO, מהווה תרומה חשובה להסטוריה והדמוגרפיה של הקהילה היהודית.

בתי הקברות היהודים מהתקופה-העות'מאנית מהווים מבחינה תרבותית שרידים חשובים. אבני המצבות מאפשרות סיווג וזיהוי למטרה זו.

באיסטנבול קיים גם בית קברות יהודי איטלקי, אולם מן המאה ה-16 שרדו רק בית הקברות היהודי של ח'אסקוי בית הקברות הקראי, ובית הקברות של קוזגונגוק. בכרך זה מתפרסמת סקירה רחבה של בית הקברות של ח'אסקוי.

ארכיב הסטורי שעמד בפי הכחדה ניצל בתמיכתו הפיננסית של "Annenberg Institute" שמימן את רישום המפות, צילום אבני המצבות ורישום. ל-50,000 מצבות לערך נערך אינדקס מבחינה גנאולוגית, דמוגרפית, סוציאלית, הסטורית ואמנותית. יש להוסיף למחקר זה את אלפי המצבות שצולמו ונרשמו בעיירות אנטוליה.

איזור ח'אסקוי ניתן לקהילה היהודית בשנת 1582. שנת 1658 היתה שנת מגפת הדבר. המצבות מתקופה זו רבות וצפופות. מנהגים כגון מחיקת מצבות ישנות ושמוש משני בהם רווחו אף הם. מנהגים אלו נראים כיום לגיטימיים באיסטנבול. אבני מצבות ניצבות, אופקיות, אבנים בצורת ארון מתים, שמתאימות לתרבות אנטוליה הסלגיוקית, ואבנים מיוחדות במינן דמויות ארון. נמצאות בשפע במקום זה. המאפיינים החיצוניים האלו, מאפשרים זיהוי תקופת המצבה גם אם התאריך אינו כתוב בה במפורש. הארכיטקטורה של המאה ה-18, העבודה העדינה, הפאר והעושר משתקפים גם בקברי היהודים. באבני מצבות אלו נראה גם מוטיב ה"מחרב" שהינו השפעה מוסלמית.

הנתונים הגנאולוגיים שעל אבני המצבות מאפשרים זיהוי מקצועות וגילאי הקבורים תחתן. בבית הקברות של ח'אסקוי כ-22,000 מצבות, ולכן מהווה בית קברות זה מקור רב נתונים למחקר. וללא הסבר, ניתן לראות על אבני המצבות מוטיבים כגון מוטיב חרוש והלוטוס. קיימים גם סמלים הקשורים למקצועות של נפטר או לחיים בכלל (כגון סכין על מצבתו של קצב).

על אבני המצבות של אליהו כרמונה (עמוד 75) וברוך ציון (עמוד 103) מופיע סמל הסירה. כמה מעניינת מצבתו של יוסף שמעון אשכנזי (שהיה, סביר להניח, ספר) שעליה מתנוססות

מספריים. בעמוד 105 נראית מצבתו של חיים בן שם-טוב עליה חרוטה קסת דיו. בעמוד 20 - מצבתו של יצחק בסן שצורתה משטח ועליו מצבה בצורת תיבה. אבני המצבות היהודיים מהווים חלק בלתי נפרד מהתרבות העות'מאנית.

כמו בתי הקברות המוסלמיים הנהרסים והמצבות הנעלמות, כך גם בתי הקברות של ח'אסקוי וקוזגונג'וק הרחוקים מן העין, נותרו לחסדי שיני הזמן האכזריות. גם בבתי קברות אלו קיים הגוון המיוחד של המלכות העות'מאנית. גם שם האבנים משקפות את החיים. על האבנים נראים חיות וצבע המנסים לכסות את המוות.

מחקריה של מינה רוזן נחשבים כִּבְר מעתה לתרומה חשובה ומועילה לנקרולוגיה העות'מאנית ובעתיד יפתחו אפשרויות נרחבות. בתי הקברות של ח'אסקוי וקוזגונג'וק חשובים במאפייניהם וגווניהם לתרבות וההסטוריה היהודית, ההסטוריה העות'מנית, המבנה החברתי - תרבותי, וההסטוריה של האמנות בכללם ... עבודתה של מינה רוזן מהווה תרומה בסיסית לשטח זה.

yokolan taşlar gibi Hasköy Kuzguncuk da gözlerden uzakta, zamanın hoyrat yıkımına bırakılmış; oysa orada da Osmanlılık ayrı bir renk, üslûb ve haşmetiyle mevcut. Orada da taşlar hayatı yansıtıyor ve ölümü örtmeye çalışan bir canlılık ve renk taşların üzerinde görülüyor.

Minna Rozen'in şimdiden Osmanlı nekrolojisinin bir parçası sayılan araştırmalarının önemli bir katkı olduğu açık ve devamı yararlı olacaktır. Yahudi tarih ve kültürü içinde önemli renk ve özellikleri olan Hasköy ve Kuzguncuk mezarlıklarının; Osmanlı tarihi, toplumsal kültürel yapısı ve sanat tarihi içinde özgün ve entegre bir bölüm teşkil etmesi bu araştırmaları gerekli kılıyor ve M. Rozen'in çalışması alana temel bir katkıdır.

Bir Eğitimci Olarak M. Rahmi Balaban

SADIYE TUTSAK

Türkiye'de tarih araştırmacıları arasında biyografi çalışması yapmak çok yaygın değildir. Bu sahada, Şevket Süreyya Aydemir, Yusuf Hikmet Bayur, Tuncer Baykara, Cemal Kutay, Adile Ayda, Fahrettin Kırzioğlu, Rauf İnan, Ayfer Özçelik, Süleyman Seyfi Ögün vs. gibi araştırmacılar çalışma yaptı. Biyografi çalışmalarının çoğunu; genel tarih anlayışının bir ürünü olarak, tarihin ön saflarında yer alan kişiler üzerinde yoğunlaştığını görüyoruz. Son yıllarda mahalli tarih anlayışının gelişmesiyle birlikte, tarihin derinliklerinde kalan değerli insanlar ortaya çıkmaya başladı. Bu insanlar, tarihi dönemeçleri gerçekleştirenler arasında yer almamakla beraber, Türk toplumuna yol gösteren bir ışık oldular. Mustafa Rahmi Balaban böyle insanlardan birisidir. Mustafa Şahin ve Semiha Kalyoncu Şahin tarafından hazırlanan *Mustafa Rahmi Balaban; Hayatı, Eserleri, Mektupları ve Düşünceleri* adlı eser bu alanda yapılan en son çalışmalar arasındadır.

O, hayatı boyunca iyi bir eğitimci olmak için çalışan, çabalayan, kısacası bütün gücüyle bu işe emek veren bir insandı. İzmir'in eğitim hayatıyla ilgili bir çalışmam olmasaydı, pek çok araştırmacı gibi Balaban'ı tanıma fırsatım olmayacaktı. Nitekim, kitabın önsözünde yazarlarımız kütüphane çalışmaları sırasında 1920 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesini incelerken "Bergamalı Rahmi Bey" imzasını sıklıkla gördükleri için dikkatlerini çekip araştırdıklarını belirtmekte. Kitap iki bölümden oluşmakta. I. Bölümde (s. 10-47)'de Rahmi Balaban'ın "Hayatı ve Kişiliği", II. Bölümde (s. 48-100)'de ise "Düşüncelerine" yer ve-

riyor. Eserin Sonuç (s. 101-105) ve Bibliyografya (s. 106-101) kısımlarından sonra Ekler (s. 111-151) bulunmaktadır. Ek 1'de Rahmi Balaban'ın tercüme ettiği, yazdığı kitapların ve yazarlarımızın tespit edebildiği makalelerin dökümü yapılmıştır. Ek 2'de fotoğraflar, Ek 3'de belgeler vardır. Eklerden sonra da Dizin (s. 160-164) geliyor.

1888 yılında Bergama'da doğan Mustafa Rahmi, 1913'de öğretmen olur ve 1913 tarihleri arasında Cenevre'de felsefe öğrenimi görür. Milli Mücadele yıllarında İzmir'e gelen Mustafa Rahmi, 1932 yılında İzmir Halkevi'nin açılmasıyla birlikte köycülük şubesine girer. 1953 yılına kadar İzmir'in çeşitli okullarında hizmet eder. Kültürüne bağlı bir insan olan Balaban, yeniliğe sürekli açıktı. Batının tekniğini doğunun maneviyetini beğenirdi. Balaban bir sentez içerisinde Batının iyi yönlerinin Türk toplumuna uygulanması taraftarıydı. Özellikle Avrupa'nın eğitim sistemine hayran olan Balaban, Türk eğitim hayatının bu yönde gelişmesi için çalışmıştır.

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız Rahmi Balaban'ın hayatında İzmir'in önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Bir eğitimci olarak, İzmir'e gelinceye kadar edindiği bilgi ve tercümeleri en iyi uygulayabileceği yer İzmir'dir. Kitapta Rahmi Balaban'ın hayatı kronolojik sıra ile kısaca verilmektedir. Doğal olarak eğitimcimizin İzmir yılları da fazla yer tutmaktadır (s. 22-26). Osmanlı eğitim anlayışından, Cumhuriyet dönemi eğitim anlayışına geçilirken Rahmi Balaban'ın İzmir'in eğitim hayatına getirdiği yenilikleri etraflı bir şekilde ele alınabilirdi. Böylece okuyucular, Rahmi Balaban'ın düşüncelerinin ne kadarını somutlaştırdığını daha net bir şekilde görme imkanına sahip olacaktı.

Akıcı bir üslupla yazılan bu eser, Mustafa Rahmi Balaban hakkında derli toplu ve bilimsel bir çalışma olması bakımından önemlidir. Biyografi eserleri arasına bir yenisini ekleyen Mustafa Şahin ve Semiha Kalyoncu Şahin'e bu çalışmalarından ötürü teşekkür ederiz.

Mustafa Şahin-
Semiha Kalyoncu Şahin

Mustafa Rahmi Balaban Hayatı, Eserleri, Mektupları ve Düşünceleri

Berksav (Bergama Kültür ve Sanat Vakfı) Yayını 3. İzmir 1995, 164 s.

Min
Köy

tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

AĞUSTOS 1995 • CİLT 24 • SAYI 140

5 Solmaz Rüstamova-
Tohidi
Azerbaycan Tarihinin
Açılmamış Sayfaları

11 Ali Osman Öztürk
Neuruppin Resim
Albümü ve Padişah
Abdülmecid

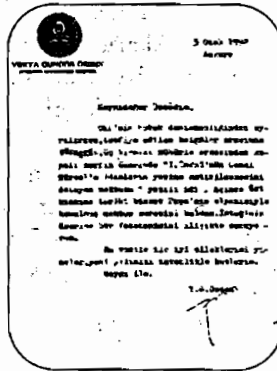
14 Hıfzı Oğuz Bekata
İsmet Paşa ve İdamlar

18 ESKİ YAZILAR, ESKİ FOTOĞRAFLAR
Ahmet Rasim
Enver Paşa

24 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
"Anayasa'ya Evet" Etiketi

25 İ. Lütfü Seymen
Kartpostallarla
Geçmişte Kastamonu

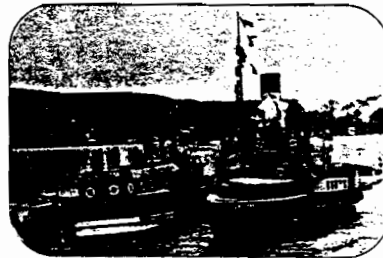
30 Tunca Varış
Acaba İçinde Ne Var?

35 Tedo Saxokia
Megrel-Laz Kültüründe
Akrabalık, Evlenme ve Cenaze

43 Eser Tutel
Eski Kadıköy Vapurları

52 Tülay Alim Baran
Memur Sorunlarından Tarihsel Bir Kesit

57 Yavuz Selim Karakışla
Emek Tarihinden Sayfalar

60 MERAKLISINA
M. Sabri Koz
Kitaplar Arasında Bir
Gezinti

62 KİTABIYAT
İlber Ortaylı
Yahudi Kültürüne Katkı
Sadiye Tutsak
Bir Eğitimci Olarak
M. Rahmi Balaban

64 KİTAP DAĞARCIĞI

KAPAK: "Sigara içen adam" deseni, 1933 tarihli **Yedigün** dergisindeki bir ilandan; kartpostaldaki yolcu vapuru ise Alman şirketi tarafından inşa ettirilen yandan çarklı "Halep".
ARKA KAPAK: Bir halk resminde Galata Köprüsü. (Robert Anhegger Koleksiyonu)